

HET MUSEUM

door Dr. C. C. W. J. Hijzeler

Naar de aard van het materiaal, waarvan de mensen in lang vervlogen tijden hun gebruiksvoorwerpen hebben gemaakt, wordt de periode van de praehistorie in drie tijdvakken verdeeld: de steen-, de brons- en de ijzertijd. De steentijd wordt op haar beurt eveneens weer verdeeld in drie perioden: het palaeolithicum of oude steentijd (palaios = oud, lithos = steen), die plm. 9000 vóór Chr. eindigde, het mesolithicum of midden-steentijd (mesos = midden) van plm. 9000-plm. 3000 vóór Chr. en het neolithicum of jonge steentijd (Neos = nieuw) van plm. 3000-plm. 1500 vóór Chr. Op de jonge steentijd volgden de bronstijd van plm. 1500-plm. 650 vóór Chr. resp. de ijzertijd van plm. 650-Chr. elkaar op.

In het verre verleden was de mens nog geen maatschappelijk wezen. Hij bezat geen vaste woonplaats, maar als een echte zwerver trok hij van de ene plaats naar de andere en voorzag zich in zijn levensbehoeften uitsluitend door jacht, visvangst en het verzamelen van eetbare wortelen en wilde vruchten. Zijn gebruiksvoorwerpen bestonden aanvankelijk uit grote, op primitieve wijze enigszins scherp gemaakte stukken vuursteen (bijlen), maar langzamerhand was hij ook in staat om andere voorwerpen te maken, zoals krabbers om de huiden van de buitgemaakte dieren te ontdoen van de haren en het vetlaagje (deze aldus bewerkte huiden werden wel als tentdoek gebruikt), boren, priemen enz. en geleidelijk maakten de ruwe werktuigen uit de begintijd plaats voor betere en fijner afgewerkte voorwerpen. Zeer geleidelijk is de oude steentijd overgegaan in de midden-steentijd. In de leefwijze bestaat evenwel geen fundamenteel verschil tussen beide perioden.

In de jonge steentijd ontwikkelde zich een nieuwe techniek, nl. het polijsten van de gebruiksvoorwerpen. De eerst door kleine afslagen vervaardigde bijl verkreeg hierdoor een zeer glad oppervlak. Zijn grootste ontdekking deed de mens misschien, toen hij de kunst van het pottenbakken leerde, dat vóór die tijd onbekend was. De mens is langzamerhand van zwerver aessiel geworden, d.w.z. het trekken van de mens is afgelopen. Zijn woonplaats werd een vaste. Hij leefde in gemeenschap, oefende de landbouw uit en kwam in het bezit van vee.

In ons land kunnen we gedurende de jonge steentijd een drietal kulturen onderscheiden: de trechterbekercultuur, gevolgd door de standvoetbekercultuur en de jongere klokkebekercultuur. Zij worden in hoofdzaak op de hogere gronden gevonden.

De overblijfselen van de eerste cultuur worden voornamelijk in de provincie Drente aangetroffen. Daar liggen nl. vrijwel alle hunebedden van ons land, de zgn. megalithische graven (megas = groot). Behalve in Drente komt één hunebed voor in de provincie Groningen en hebben twee helaas vernielde hunebedden in de provincie Overijssel (waaronder één bij Mander, Gem. Tubbergen) en één eveneens vernield hunebed in de provincie Friesland gelegen. Oorspronkelijk maakte dit megalithische element geen deel uit van de trechterbekercultuur, maar is daarvan overgenomen. In ons land valt het begin van deze cultuur omstreeks de eerste helft van het derde millennium en eindigde enkele eeuwen na 2000, vermoedelijk omstreeks 1800 vóór Chr. De laatste fase hiervan is gelijktijdig met de standvoetbekercultuur, waarvan de dragers omstreeks 2100 vóór Chr. in ons land zijn verschenen. Ongeveer 2000 vóór Chr.

verschenen de eerste klokbekerelementen in Noord-West-Europa. In ons land komen de klokbekers voornamelijk op de Veluwe (Veluws type) voor. Zij zijn uitingen van een lokale bloei van deze cultuur in de tijd omstreeks 1800-1500 vóór Chr.

Hoewel verschillende typen van hunebedden voorkomen, vertonen zij toch overeenkomsten. De grafkelders zijn rechthoekig, die in de bodem zijn ingegraven. Langs de lengtezijden van de kuil heeft men grote stenen geplaatst, die paarsgewijs tegenover elkaar staan. Zij dragen telkens een zware deksteen en vormen zodoende een rij van achter elkaar geplaatste jukken. De korte zijden zijn afgesloten door een sluitsteen. De grote stenen, die door de gletschers uit het noorden zijn aangevoerd, hebben door het schuren een vlakke zijde gekregen. Deze vlak geschuurde zijden zijn steeds naar de grafkuil toe geplaatst. De openingen tussen de dek- en draagstenen werden zorgvuldig dicht gemaakt met stopstenen. De vloer van de grafkuil werd met kleine veldkeien geplaveid en vervolgens bedekt met een laagje steengruis. Op deze geplaveide vloer werden de doden bijgezet, vergezeld van bijgiften met het oog op het hiernamaals, aardewerk, waarschijnlijk gevuld met spijs en drank, werktuigen, wapenen en sieraden. Gedurende eeuwen bleven deze grafkelders in gebruik, waarbij de resten van oudere bijzettingen werden opgeruimd om plaats te maken voor nieuwe begravingen. Was de vloer volgelegd, dan werd daaroverheen wel een nieuwe keienvloer aangelegd en daarop de doden weer bijgezet. In hun oorspronkelijke toestand waren de hunebedden geheel of grotendeels bedekt met een ronde of ovale heuvel, waarbij ten hoogste de dekstenen zichtbaar bleven.

De richting van deze hunebedden is oost-west. Het punt van opkomst van de zon zal wel bepalend zijn geweest voor deze richting.

Naast de collectieve graven komen ook individuele graven voor in de vorm van steenkisten, die er uitzien als kleine hunebedden. Bovendien zijn in ons land op verschillende plaatsen grafkuilen ontdekt, die dikwijls in kleine groepjes bij elkaar liggen (zgn. vlakgraven.) De grafgiften uit deze graven tonen aan, dat zij tot de trechterbekerkultuur behoren. Deze vlakgraven zijn in de regel niet meer dan vrij onregelmatige kuilen, waarin de doden door enkele stenen werden beschermd. Deze graven kunnen wel gelijktijdig zijn met de collectieve graven.

De dragers van de standvoetbeker- en klokbekerkultuur begroeven hun doden in een ondiepe kuil. Zij lagen meestal op een zijde met opgetrokken benen (slaaphouding?). Aan de doden werden bijgiften meegegeven, een met voedsel gevulde beker en één of meer voorwerpen, zoals bijv. een bijl, een strijdhamer enz. Uit deze periode bezit het Museum een drietal fraaie smaltoppige bijlen van vuursteen en een tweetal strijdhamers van kristallijn gesteente. Helaas zijn het losse vondsten. Van de doden is in de regel in de zandgronden niets anders bewaard gebleven dan de donkere aftekening van de beenderen, een lijksilhouet. Over het graf werd dan een heuvel opgeworpen. Hij bestaat in tegenstelling met de grafheuvels uit de bronstijd (zie onder) uit schoon, geel zand. In tegenstelling met de bovengenoemde collectieve graven spreekt men van individuele graven of solograven. De dragers van de trechterbeker- en klokbekerkultuur begroeven hun doden ook wel in kuilen onder het maaiveld, zgn. vlakgraven.

Wellicht hoort in deze tijd of iets later ook de nucleus of kersteen thuis, die zich eveneens in de verzameling van het museum bevindt. Waarvoor heeft deze nucleus toch wel gediend? Hij is ontstaan als volgt: Eerst werd van een ruwe vuursteenknol de schors verwijderd. Daarna werd de kop afgeslagen, waardoor een plat vlak werd verkregen, dat min of meer loodrecht op de lengterichting stond. Sloeg men nu telkens op de rand van dit vlak, dan

sprongen er korte of lange klingen af, met het gevolg, dat de kernsteen een gefacetteerd uiterlijk kreeg. Een dergelijk stuk vuursteen, waarvan men klingen afsloeg, noemt men een nucleus. De afgeslagen klingen waren uiterst scherp en konden als zodanig direct als mesjes worden gebruikt. Van deze klingen kon men verder door middel van retouches ook andere voorwerpen maken. Men sloeg nu zo vaak van de kernsteen klingen af, totdat het niet meer mogelijk was. Een dergelijke nucleus met bijbehorende klingen heeft de heer Ir. W. Grooters gevonden bij Willink Weuste in Ratum, Gem. Winterswijk. Het is niet geheel zeker, of het tweetal fraaie pijlpunten met uitgetrokken basishoeken (baarden) ook tot deze vondst gerekend moet worden.

Geleidelijk is het late neolithicum overgegaan in de bronstijd, die wel in een drietal fasen wordt verdeeld: de vroege bronstijd (plm. 1550 - plm. 1300 vóór Chr.), de midden-bronstijd (plm. 1300 - plm. 1000 vóór Chr.) en de late bronstijd (1000- plm. 650 vóór Chr.)

In de vroege bronstijd werden de doden aanvankelijk begraven in een kist van planken of in een door middel van vuur uitgeholde boomstam. De kist werd in een rechthoekige kuil bijgezet. Ten gevolge van het ontstaan van de gesloten heidevelden in de vroege bronstijd werden van nu af aan in de zandstreken de tumuli voornamelijk opgeworpen met behulp van heideplaggen, die omgekeerd over het graf werden opgestapeld.

Ongeveer in het midden van de bronstijd voltrok langzamerhand een wijziging in het dodenbestel. Men ging nl. over om de doden te verbranden, Nadat de dode op een brandstapel was gecremeerd, werden de gecalcineerde beenderresten bijeenvergaard in een kist of in een uitgeholde boomstam of zo in een rechthoekige kuil uitgestrooid (brandskeletgraf). De vorm van het rechthoekige graf werd voorlopig nog aangehouden. Maar geleidelijk werden de afmetingen kleiner. Ten slotte werden de gecalcineerde beenderresten bijgezet in een ondiepe kuil met brokken houtskool (veelal van eik) van de brandstapel.

Ook in de op de bronstijd volgende ijzertijd (650-Chr.) werden de doden verbrand en de gecalcineerde beenderresten van de brandstapel in een urn of in een doekje verzameld en vervolgens in een kuiltje bijgezet. Rondom de bijzetting werd dan in de regel een greppel gegraven en de inhoud daaruit over het graf uitgestort. Zo ontstond een grafheuvel, bestaande uit zand en plaggen met aan de voet een greppel. Dergelijke grafheuvels liggen dikwijls in grote getale bij elkaar. In verband met de greppel spreekt men van kringgreppurnenvelden. Deze open greppels bezitten een grondplan van zeer uiteenlopende aard. Zij kunnen de vorm hebben van een sleutelgat of handspiegel, afgerond rechthoekig al of niet vergezeld van een palenrij, hoefijzervormig enz. Tot de meest gangbare typen behoren de ronde en de min of meer ovale greppels. Ze vertonen soms een onderbreking. Tot dusver zijn ongeveer 40 verschillende grondplannen vormen vastgesteld. De sleutelgatvormige greppels zijn het oudst. Deze horen nog wel thuis in de late fase van de bronstijd. De vierkante kringgreppels zijn het jongst.

In de buurt van Winterswijk hebben ten minste drie van deze kringgreppurnenvelden gelegen:

- 1e. In Hupsel, Gem. Eibergen. In het museum bevindt zich een drietal urnen uit dit grafveld. De ene is op de buikrand en langs de rand versierd met staande vingertop-nagelindrücken. De andere draagt op de schouder een versiering in de vorm van een wolfstand en gearceerde driehoeken. De derde is onversierd. Helaas is de juiste vindplaats van deze urnen onbekend.
- 2e. Het meeste bekende kringgreppurnenveld onder Winterswijk is wel de zgn. "Hunebulten," even achter de molen "De Bataaf", rechts van de grintweg naar Winterswijk, dicht bij de beek,

die in de volksmond de naam draagt van Hunen- of Huneke-beek. Het is een zeer uitgestrekt grafveld geweest, gelegen onder de bouwlaag van een es. Bij het afgraven van deze es zijn volgens mededelingen honderden urnen gevonden, die voor het grootste deel helaas verloren zijn gegaan. De urnen waren bijgezet in het gele zand, onmiddellijk onder de bouwlaag. Zij geven dus een "terminus post quem" aan, waarna de bouwlaag is ontstaan. Dit is van belang voor de datering van het in gebruik nemen van de essen als bouwland.

Een kleine groep urnen is gelukkig bewaard gebleven en bevindt zich eveneens in de collectie van het museum. In de ene bevond zich een bijpotje. Het lag onder in de urn en daaroverheen waren de verbrande mensenbeenderen verzameld. In een andere urn bevond zich een bijpotje bovenop de verbrande skeletresten.

Blijkbaar heeft dit urnengrafveld ook al in vroegere tijden de aandacht getrokken. Want de Nieuwe Ned. Jaarboeken van 1783 berichten volgens Stegeman in zijn bekende boek "Het oude kerspel Winterswijk", dat in genoemd jaar door een liefhebber der oudheid uit een heuvel, een kwartier afstands buiten het dorp gelegen, waren opgedolven:

Een urne van tamelijk grootte, uit zwartachtige aarde gebakken; Enige uitgebrande beenderen;

Meer dan tachtig stuks korallen in onderscheidene doosje van allerlei kleur en gedaante;

Een mensenhoofd in zijn geheel, doch bij het uitnemen gebroken, waarbij vier stukken kakebeen met tanden, bijkans zo gaaf, alsof het van een onlangs begraven was; etc.

Vreemd in dit verband is de vondst van "meer dan tachtig stuks korallen in onderscheidene doosjes van allerlei kleuren gedaante."

3e. Een derde urnengrafveld heeft gelegen in een es bij de boerderij Meerdink te Huppel, Gem. Winterswijk. De urnen zijn gevonden, toen een gedeelte van de es is afgegraven. Ook zij bevonden zich in het gele zand, onmiddellijk onder de bouwlaag.

Voor't vermeldt Stegeman in zijn boven aangehaald boek, dat "eenige jaren geleden door arbeiders uit een aardwal aan den Huppelschen grintweg tegenover den Walienschen esch eenige urnen werden gevonden." En even verder schrijft hij, dat "tijdens de zandafgravingen op het bouwland Den Pas aan den Ravenhorsterweg, even voorbij den z.g. Postweg, waar voor en na ook reeds enkele urnen opgedolven waren, kwam ten vorigen jare een zeer bijzondere urn voor de dag, die in vorm belangrijk afweek van de exemplaren, die tot nog toe meest in dezen omtrek gevonden waren. Beenderresten waren er niet in aanwezig, wel een eigenaardig voorwerp, dat voor een "amulet" gehouden schijnt te mogen worden."

Voor het opsporen van dergelijke kringgreperurnenvelden is het van belang te letten op bepaalde veldnamen. Want zij kunnen een aanwijzing zijn, dat in een met name genoemd perceel een grafveld ligt. Bij Saasveld, Gem. Weerselo (Twente) heet een perceel "Hondeveld." Inderdaad bevond zich daar een kringgreperurnenveld.

De gecalcineerde beenderresten uit de urnen zijn van belang voor het vaststellen van de ouderdom van de doden. Deze kan toch aan de hand van de al of niet vergevorderde vergroeiingsnaden van de schedel, maar vooral aan de hand van de overgebleven tanden zeer nauwkeurig worden vastgesteld. De gemiddelde ouderdom van de toenmalige mensen was 30 jaar.

De verdere verzameling van het museum bestaat uit voorwerpen, die betrekking hebben op ambacht, handel en industrie, voorwerpen, die gebruikt zijn bij de vlas- en textielbewerking, voor-

werpen, die betrekking hebben op de klompenmakerij, het winkelbedrijf, op landbouw en veeteelt. Bovendien bestaat deze collectie uit huishoudelijke gebruiksvoorwerpen, kledij van man en vrouw, meubilair, prentbriefkaarten, foto's en schilderijen, die betrekking hebben op Winterswijk en omgeving, munten en wapens.

Wanneer het Bestuur van het museum erin zou slagen een passend onderkomen te krijgen voor deze rijk geschakeerde en goed onderhouden verzameling, naar inhoud in een aantal vertrekken op overzichtelijke wijze tentoongesteld en van korte, duidelijk verklarende teksten voorzien, hebben we de overtuiging, dat de gemeente Winterswijk een monument rijker zal zijn, dat ongetwijfeld veel bezoek zal trekken.